

סימן יט

צרעת הראש בימינו, ואיסור קציצת בהרת בהשתלת שער

פתיחה

בתורה ישנן שתי התייחסויות למצב של נשירת שערות הראש: במקום אחד מתואר **נתק**, שמהווה סימן טומאה, הגורם להסגיר ובמקרים מסוימים אף לטמא את האדם בטומאת צרעת. במקום אחר, סמוך לו, מתוארות **קרחת** ו**גבחת**, ומבואר בפסוקים שאין הן נידונות כסימני טומאה, אלא כעור הגוף, שרק אם מתווסף בו סימן טומאה יש צורך בהסגר.

בסימן זה יוצגו וייבחנו שלוש הגדרות אפשריות להבדל שבין נתק לקרחת וגבחת. לאחר מכן, ייבחנו גדרי איסור תלישת סימני צרעת בכלל ובזמן הזה בפרט.¹ בסיום המאמר יובאו התייחסויות לשאלה המעשית: האם ובאילו אופנים מותר להשתיל שיער לאדם שסובל מהתקרחות.

1. לדיונים ומקורות נוספים בעצם שאלת הצרעת בזמן הזה, יעוין בשו"ת בית דוד (לייטר); ב, טד), תורה שלמה (ח"ח מילואים סי' יח, עמ' רנה ואילך); עלי תמר (סוטה ב, ב ד"ה ומטהרין); להורות נתן (גשטטנר; על התורה ויקרא יג, ב; עמ' קב ואילך); שו"ת משנה הלכות (יא, לו); אילת השחר (ויקרא יג, ב); בנין אפרים (בורודיאנסקי; סי' מא); מאיר עוז (ח"ב עמ' תרמח-תרמט); שיעורי הלכה (זכריש; עמ' 174-175); הרב אורי דסברג, מצורע בזמננו, טללי אורות יב (תשס"ו) עמ' 210-214; הרב אשר וייס, טומאת צרעת וטהרתה בזמן הזה, קונטרס שבועי תפא [יב, כה], תזריע תשע"ד; ד"ר סודי נמיר, "צרעת בזמן הזה" – בסיס הלכתי, אסיא קא-קב [כו, א-ב] [ניסן תשע"ו] עמ' 19-28; יצחק הנשקה, צרעת בזמן הזה, דף שבועי 1315 (פרשת מצורע תשע"ט).

א. פסוקי התורה

הבדל בין שתי התייחסויות בתורה לנשירת שער

בתורה ישנן שתי התייחסויות למצב של נשירת שערות הראש. האחת (ויקרא יג, כט-לז):

[כט] ואיש או אשה כי יהיה בו נגע בראש או בזקן. [ל] וראה הכהן את הנגע והנה מראהו עמוק מן העור ובו שער צהב דק וטמא אתו הכהן נתק הוא צרעת הראש או הזקן הוא. [לא] וכי יראה הכהן את נגע הנתק והנה אין מראהו עמוק מן העור ושער שחר אין בו והסגיר הכהן את נגע הנתק שבעת ימים. [לב] וראה הכהן את הנגע את הנגע ביום השביעי והנה לא פשה הנתק ולא היה בו שער צהב ומראה הנתק אין עמוק מן העור. [לג] והתגלח ואת הנתק לא יגלח והסגיר הכהן את הנתק שבעת ימים שנית. [לד] וראה הכהן את הנתק ביום השביעי והנה לא פשה הנתק בעור ומראהו איננו עמוק מן העור וטהר אתו הכהן וכבס בגדיו וטהר. [לה] ואם פשה יפשה הנתק בעור אחרי טהרתו. [לו] וראהו הכהן והנה פשה הנתק בעור לא יבקר הכהן לשער הצהב טמא הוא. [לז] ואם בעיניו עמד הנתק ושער שחר צמח בו נרפא הנתק טהור הוא וטהרו הכהן.

מפסוקים אלה נראה לכאורה, שנשירת השער עצמה מהווה גורם לטמא, שכן 'נגע הנתק' מהווה סיבה להסגיר אף כשאין מראהו עמוק מן העור ואין בו שער צהוב. ואם התקיים פשיון, די בזה כדי להחליט ולטמא את המצורע אף בלי מראה עמוק ושער צהוב. אמנם אין הכרח בדבר, שכן ייתכן ש'נתק' כולל תסמינים נוספים מלבד נשירת שערות, אבל בפשטות משמע שיש צורך בהסגר גם ללא תסמינים נוספים מלבד עצם נשירת השערות מהגוף.

התייחסות שנייה מובאת בסמוך (שם, מ-מד):

ואיש כי ימרט ראשו קרח הוא טהור הוא. [מא] ואם מפאת פניו ימרט ראשו גבח הוא טהור הוא. [מב] וכי יהיה בקרחת או בגבחת נגע לבן אדמדם צרעת פּרחת הוא בקרחתו או בגבחתו. [מג] וראה אתו הכהן והנה שאת הנגע לבנה אדמדמת בקרחתו או בגבחתו כמראה צרעת עור בשר. [מד] איש צרוע הוא טמא הוא טמא יטמאנו הכהן בראשו נגעו.

לקראת מקדש | סימן יט
צרת הראש בימינו, ואיסור קציצת בהרת בהשתלת שער

מפסוקים אלו משתמע שהחידוש הוא שבקרחת נוהגים דיני נגעים כמו בעור האדם.

לכאורה ישנה סתירה בין שני התיאורים, שהרי מהתיאור הראשון נראה שהקרחת עצמה מביאה לטומאה, ואילו מהתיאור השני נראה שהקרחת רק מכשירה את המקום לקבל טומאת נגעים כעור האדם. אפשר היה להבין שעניינו של הנתק אינו הקרחת אלא אירוע אחר שמתרחש בראש, אך מהלשון נתק נראה לכאורה שמדובר על שערות שניתקו ממקומן. וצריך להבין אפוא מה ההבדל בין שני המצבים: מהי הגדרת קרחת וגבחת ומהי הגדרת נתק.

ביאור עניין המראה העמוק מן העור

עוד יש להבין האם מראה עמוק מן העור מהווה תנאי לטומאת הנתק. חז"ל (תוספתא נגעים א, ה; גמרא ב"ב פד, א ושבועות ו, ב; ועוד) מסבירים שעמוק מן העור היינו בהיר מן העור: 'כמראה חמה העמוקה מן הצל', ואם כן, אין הנתק נטמא בשער צהוב, אלא כשהוא בגוון בהיר יותר מן העור שסביבו, ואילו כשהנתק פושה הוא נטמא אף ללא תנאי זה, כעולה מפשטות הכתובים (פסוק לו). הסבר זה מעורר קושי, שהרי לא מצינו במשניות (נגעים, י) התייחסות לצורך במראה בהיר ולחילוק שישנו בעניין זה בין שער צהוב לפישון.² יישוב לקושי זה נמצא במדרש (ספרא תזריע פרשה ה, פרק ז, אות ד):

מראה עמוק. אין לי אלא מראה עמוק, מנין לרבות את השוה לגבוה,³ תלמוד לומר: והנה אין מראה עמוק מן העור. ואם כן למה נאמר מראהו עמוק, יכול אם נתקו אדם יהא טמא, תלמוד לומר מראהו עמוק, מה מראהו עמוק בידי שמים, אף אין לי אלא בידי שמים.

2. היה מקום ליישב שצבע מקום הנתק בהיר מטבעו ביחס לצבע השער שסביבו. אך מלבד הדוחק שבזה, נראה ברור שלא לזו הכוונה: ראשית, לשון הכתוב היא 'עמק מן העור', ולא מן השער. שנית, בפסוק ל"א יש התייחסות מפורשת למצב שהמראה אינו עמוק למרות שישנו נתק. שלישית, כאשר השער מלבין מזקנה מקום הנתק אינו בהיר ממנו, אלא להיפך.

3. כך הנוסח לפנינו ובכ"י רומי. הגר"א הגיה: 'השוה והגבוה'.

לקראת מקדש | סימן יט
צרעת הראש בימינו, ואיסור קציצת בהרת בהשתלת שער

ובתוספתא (שם, ד) נאמר במפורש :
הנתקין מטמאין בכל מראה, אפילו לבנים בשחור ושחורים בלבן.

הרי מבואר שהנתקים מטמאים אפילו ללא מראות נגעי העור רגילים, ואפילו במראה כהה מן העור.⁴ ולא הוזכר מראה עמוק אלא כדי ללמד שאם נתקו אדם יהיה טהור. הראב"ד בפירושו לספרא (שם) עמד על כך שאין זה הפשט, ואין מקרא יוצא מידי פשוטו, שדווקא מראה עמוק טמא. לפיכך, הוא הציע לפרש בפשט הפסוקים, שמראה עמוק מן העור אינו **תנאי** לטומאת נתק, אלא **תוספת** על עיקר הדין של טומאת נתק. דהיינו, שאם המראה עמוק מן העור כמראה נגעי העור, הנתק ייטמא מדין נגעי העור ולא מדין נתק, והמשמעות המעשית של הדבר היא שייטמא אף ללא שער צהוב או פישיון. והראב"ד פירש את האמור בפסוק: 'והנה מראהו עמוק מן העור ובו שער צהב דק', לא כתיאורים המשלימים זה את זה ומשרטטים יחד את צורת הנתק, אלא כשני תיאורים נפרדים זה מזה, המביאים לאותה תוצאה של 'וטמא אתו הכהן'.⁵

דברי רש"י

בביאורו לפסוקים אלה, כתב רש"י (שם, כט) :
בראש או בזקן – בא הכתוב לחלק בין נגע שבמקום שער לנגע שבמקום בשר,
שזה סימנו בשער לבן וזה סימנו בשער צהוב.

הרמב"ן (שם) הבין מדבריו כך :

ההפרש שבין נגע הראש והזקן לנגע עור הבשר, הוא זה שהזכיר, כגון השער
הלבן והצהוב; כי הנגע בארבע מראותיו, כשהוא בתוך שער הראש והזקן, אם
נצהב בו שער טמא, כאשר [=כמו ש] הוא טמא בעור הבשר אם הוא לבן.

4. וכן נראה מפשטות דברי שני ראשונים שהביאו את התוספתא: ספר הכריתות (בתי מידות י, ה) ופירוש רבינו מיוחס (ויקרא יג, ל).

5. הנצי"ב (העמק דבר ויקרא יג, ל) הקשה על דברי הראב"ד הללו, שלפי זה לא ברור מדוע בפסוק ל"ד נאמר שמראהו איננו עמוק, והרי אף אם היה עמוק היה טהור משום שאין בו שער צהוב. ולכאורה בראב"ד מבואר שלשיטתו יש לטמא מראה עמוק גם ללא שער צהוב, וצ"ע.

לקראת מקדש | סימן יט
צרעת הראש בימינו, ואיסור קציצת בהרת בהשתלת שער

דהיינו, שלפי רש"י נגע הנתק שווה במהותו לנגע עור הבשר, ורק לעניין סימני הטומאה יש ביניהם הבדל. הרמב"ן המשיך והקשה על כך מדברי רש"י עצמו (שם, מג), שכתב שיש הבדל עצמותי בין מראה נגע עור הבשר למראה נגע הראש, ובהכרח שהנגעים עצמם שונים זה מזה, וההבדל ביניהם אינו מסתכם בצבע השער שמהווה סימן טומאה. ולכן תירץ בדעת רש"י, שהנתק 'בשמו הוא נודע', ונראה שכוונתו שזה סוג מסוים של נגע ששונה במראהו מנגעי עור הבשר.⁶

נמצא שרש"י הבדיל בין נגע הנתק לנגע עור הבשר, אך לא הגדיר בצורה חיובית מהו נגע הנתק, וממילא לא ניתן לדעת מהו הנתק לשיטתו, ולא ניתן לקבוע בבירור מהו ההבדל בין נתק לקרחת. ובכל מקרה, לכאורה מוכח מדברי התוספתא שנגע הנתק אינו תלוי בגוון כלשהו. כללו של דבר, נראה שרש"י, וכן הרמב"ן אליבא דרש"י, לא באו להגדיר באופן חיובי את מהותו של נגע הנתק. וזה לכאורה שלא כמה שלמדו מדברים אלה באנציקלופדיה תלמודית (ערך גבחת, הערה 22) שרש"י נקט כדעת הרמב"ן דלהלן מיד.

ב. שיטת הרמב"ן והראב"ד

דברי הרמב"ן

הרמב"ן עצמו כתב (שם):

אם ימרט אחורי הראש או פאת הפנים וינתק מכל הצד ההוא, אינו נידון בסימני הראש וזקן אלא בסימני עור בשר. והטעם, כי בטבעי בני אדם רבים, שיקרח להם מיעוט השער שבצדדי הראש לאחור או לפנים; ואין הנתוק בהם חולי אלא הרי הוא כשאר הגוף, אבל כאשר ינתק השער באמצעות⁷ מקום השער, אינו אלא נגע.

6. ובשו"ת להורות נתן (יד, קנג; ושם, קנו) תפס לכאורה רק את דברי הרמב"ן הראשונים בדעת

רש"י. וצ"ע.

7. = באמצע.

לקראת מקדש | סימן יט
צרעת הראש בימינו, ואיסור קציצת בהרת בהשתלת שער

ובביאור מהות הנתק, כתב:

היה נראה שאחר שימרט המקום בראש, אינו נגע, עד שתוליד במקום החלק בהרת ותולדתה או שאת ותולדתה, ואז תטמא הבהרת והשאת בשער צהוב, כמו שתטמא בעור הבשר ההפך ללבן; כי הכתוב שהזכיר נגע בראש או בזקן, ואמר 'יהנה מראהו עמוק מן העור', ירמוז למראות הנגעים הנזכרים [...] ויש בו להקל ולהחמיר; להקל, שלא יטמאו בשער לבן; ולהחמיר, שיטמאו בשער צהוב.

והיינו שבין בנתק ובין בקרחת, יש צורך בשינוי צבע העור בנוסף לנשירת השערות, על מנת להחיל דיני צרעת. וההבדל המעשי בין נתק לקרחת הוא שנתק נמצא במרכז הראש וקרחת בשוליו – הבדל שלא נזכר כלל בדברי רש"י. וההבדל ההלכתי בין נתק לקרחת הוא שנתק נידון בשער צהוב, וקרחת נידונה בשער לבן כמו נגע רגיל.

הרמב"ן עצמו הקשה על שיטתו מדברי התוספתא הנ"ל, שקבעה שהנגעים מטמאים אפילו ללא מראות הנגעים הרגילים, ולא תירץ זאת. וכן קשה לכאורה שלפי המציאות המוכרת לנו היום, גם נשירת שערות במרכז הראש היא 'בטבעי בני אדם רבים' ואינה חולי כלל.⁸ ואנשים רבים מאוד חיים כך לאורך ימים ושנים, מבלי להרגיש בחולי כלשהו. אמנם התוס' יו"ט (נגעים י, י) כתב בהציגו את שיטת הרמב"ן: 'אבל כאשר ינתק השער באמצעות מקום השער, אינו אלא חולי שקורין אותו הלועזים שלנו טינג"א, ובערב אלספ"ה'.⁹ וצ"ע.

עוד קשה לכאורה, שלשון התורה בתיאור הקרחת היא 'ימרט ראשו', ולא כתוב שנמרט רק באחורי ראשו, ולכאורה ייתכן שנמרט השער רק במרכז

8. יעוין גם בדברי החזו"א (נגעים ג, ד): 'וקרחת וגבחת הידוע לנו אין עתיד לגדל שיער, והוא בכלל מחמת חולי; שהוא בא מחמת רפיון הקדקד, מחמת שכרות, או רוב תשמיש, או יגיעת המוח'.

9. השוו לתסמונת המכונה כיום: אלופציה אראטה (Alopecia areata).

לקראת מקדש | סימן יט
צרעת הראש בימינו, ואיסור קציצת בהרת בהשתלת שער

הראש. אמנם קושי זה יש ליישב, אם נאמר שקרח הוא כינוי למי שנשרו שערותיו באחורי ראשו, ולפי זה הדבר מבואר בלשון התורה, משום שהסיפא של הפסוק מלמדת על תחילתו. אך עדיין נראה לכאורה שאין הדבר מרווח, שכן מלשון התורה נראה לכאורה שהיא מגדירה מה זה קרח, ולא מתבססת על כך שמילה זו מוכרת לנו.¹⁰

דברי הראב"ד

הראב"ד, בפירושו לספרא (שם), מפרש את ההבדל בין נתק לקרחת כרמב"ן, שנתק הוא באמצע הראש וקרחת היא בקצה הקדמי או האחורי של הראש. כן כתב גם בפירושו לברייתא דר' ישמעאל הנדפסת בתחילת הספרא (ד"ה דבר הלמד מעניינו). בשני המקומות הללו הוסיף וכתב שהנתק אינו קשור לשינוי בעור אלא הוא מסתכם בנשירת השערות. אמנם בהשגה על דברי הרמב"ם (הל' טומאת צרעת ח, א), כתב הראב"ד:
מהתוספתא נראה שיש שינוי בעור הנתק, אבל ממדרש תורת כהנים נראה שאינו צריך שינוי העור כלל.

מה שכתב שמהספרא נראה שאינו צריך שינוי העור, כוונתו למה שנאמר
בברייתא דר' ישמעאל:

דבר הלמד מעניינו כיצד, 'ואיש כי ימרט ראשו קרח הוא טהור הוא', יכול יהא טהור מכל טומאה, תלמוד לומר: וכי יהיה בקרחת או בגבחת נגע לבן אדמדם; דבר למד מענינו שאינו טהור מכל טומאה אלא מטומאת נתקים בלבד.

10. המלבי"ם (תזריע אות קמג) הקשה על הרמב"ן קושיה נוספת: 'אמנם ההלכה היא רק אם נמרט כל הראש נטהר מטומאת נתק, כמו שכתבתי בסימן הקודם, וכן הוא במשנה וברמב"ם הל' טומאת צרעת. אבל אם היה בו נתק ונמרט חצי הראש לפניו או לאחוריו לא נטהר'. ולכאורה יש ליישב, שהרי אין כאן אזור המוקף בשערות שהוא נתק לפי הרמב"ן, וניתן להבין שזה בכלל קרחת.

לקראת מקדש | סימן יט
צרעת הראש בימינו, ואיסור קציצת בהרת בהשתלת שער

נראה שזו גם כוונת דרשת הספרא הנ"ל (עמ' שע), המרבה את השווה לגבוה. אמנם מה שכתב בשם התוספתא לכאורה אינו מובן, שהרי בתוספתא מבואר שטומאת נתק אינה תלויה בצבע כלשהו, וכנ"ל. וכן הקשה ערוה"ש העתיד (הל' נגעים צא, ה) על הראב"ד, ונשאר בצ"ע. והחזון איש (נגעים ג, ז ד"ה כתב הראב"ד) הציע לבאר בדעת הראב"ד שמדייק מלשון התוספתא שדווקא לבנים בשחור ושחורים בלבן טמאים, ולא לבנים בלבן ושחורים בשחור, וזו כוונתו במה שכתב שמהתוספתא נראה שיש שינוי בעור. אך החזון איש עצמו דחה הסבר זה, שהרי לעיל מינה בתוספתא איתא: 'המחיה מטמא בכל מראה, אפילו לבנה בשחור ושחורה בלבן', ובזה ברור שאין צורך בשינוי, ונשאר אף הוא בקושי על הראב"ד. ושמא יש ליישב זאת לפי מה שכתב הרמב"ן:

נראה מזה שצריך שיהיה בנתוק מראה נגע, או לבן בעור הראש השחור כעין מראות הנגעים, או אפילו נגע שחור בעור הראש הלבן כעין המורפאה השחורה שהזכירו הרופאים, כי הכתוב לעולם מזכיר נגע הנתק שצריך שיהיה נגע בנתק אבל לא ייחד להם מראות כמו בעור הבשר.

בדברי הרמב"ן מבואר שאמנם אין צורך במראה עמוק מן העור כמו בנגעי עור הרגילים, אך יש צורך שיהיה נגע בנתק' דהיינו שינוי מראה כלשהו. ואולם, כאמור, הרמב"ם עצמו התקשה מהתוספתא, ולא תירץ. ולשון התוספתא היא 'כל מראה', ודוחק לומר שהטומאה אינה בכל מראה. וצ"ע.

סיכום שיטת הרמב"ן והראב"ד

כללו של דבר, הן מדברי הרמב"ן הן מדברי הראב"ד נראה שמהותו של נגע הנתק היא נשירת השער. ולגבי שינוי בצבע העור – בדעת הראב"ד נראה שאין צורך בשינוי, ובדעת הרמב"ן נראה שיש צורך בשינוי אך אין צורך להגיע עד לגוונים בהירים כמו בקרחת. וההבדל בין נתק לקרחת וגבחת הוא **במקום הנשירה**: נתק הוא נשירת שערות באמצע הראש, וקרחת וגבחת הן נשירת שערות בקצוות הראש. וצ"ע כיצד ליישב את דברי התוספתא לפי שיטה זו.

ג. שיטת הר"ש משאנץ והרא"ש

פירושם של הר"ש משאנץ והרא"ש למשנה

הר"ש משאנץ (נגעים י, י) כתב:

הקרחת והגבחת הם בראש כדפרישית. ואין זה כמו נתק, דנתק חוזר ומגדל שער ומיטמא בכל מראה, וקרחת וגבחת אין מגדלין עוד שער ואין מיטמאין אלא בארבע מראות.

נראה שאף הוא סבור שאין צורך בשינוי בעור כדי שייווצר נתק. אלא שלדידו החילוק בין נתק לקרחת אינו במקום הנשירה אלא באופי הנשירה: כאשר התוצאה היא קירחות קבועה חל דין קרחת או גבחת, וכאשר התוצאה היא קירחות זמנית חל דין נתק. וכן כתב הרא"ש בפירושו על המשנה שם שדיני קרחת וגבחת חלים דוקא בכגון שאין עתיד לגדל שער. וכן כתב הרע"ב שם. ובאמת במשנה שם נאמר: איזו היא קרחת? אכל נשם, סך נשם, מכה שאינה ראויה לגדל שער.

והבין הר"ש בפשיטות שמה שכתוב שאינה ראויה לגדל שער, זו ההגדרה של קרחת.

דברי הר"ש בשם הספרא

הר"ש המשיך וכתב:

תניא בתורת כהנים: יכול אפילו נמרט ראשו מחמת חולי יהא טמא, תלמוד לומר קרחת וגבחת; מה קרחת שאינה ראויה לגדל שער, אף גבחת שאינה ראויה לגדל שער. אי מה קרחת בידי שמים אף גבחת בידי שמים, מניין אכל נשם וסך נשם, תלמוד לומר קרחת קרחת ריבה.

דברי הספרא הובאו בנוסח זה גם בילקוט שמעוני (תורה, תקנא סד"ה והתגלח) ובקריית ספר (ה' טומאת צרעת, ה), ונראה שכן גרס גם בערכי תנאים ואמוראים (פירוש שלושה עשרה מידות שהתורה נדרשת בהן, בתוך ערך ר' ישמעאל בן אלישע כהן גדול). מהנגדת הספרא בין נמרט ראשו מחמת

שעו

לקראת מקדש | סימן יט
צרעת הראש בימינו, ואיסור קציצת בהרת בהשתלת שער

חולי לקרחת וגבחת, נראה שהדין המתחדש בנמרט ראשו מחמת חולי הוא שטהור אפילו מטומאת קרחת וגבחת. דהיינו שאין מקום זה טמא כלל, ואפילו אם יהיו בו נגעי עור הברש, וכל שכן שאינו טמא מדין נתק. וכן כתב העזרת כהנים (על הספרא, דף עא ע"ב אות מב).

הבדל בין דברי הר"ש בשם הספרא לגרסה שלפנינו

אמנם בספרא שלפנינו (תזריע פרשה ה, פרק י, אות ו) הנוסח אחר, וכן כתוב שם:

יכול אפילו נמרט ראשו מחמת חולי יהא טמא, תלמוד לומר קרחת וגבחת; מה קרחת בידי שמים, אף גבחת בידי שמים. אי מה קרחת שאינה ראויה לגדל שיער, אף גבחת שאינה ראויה לגדל שיער, מנין אכל נשם סך נשם, תלמוד לומר קרחת קרחת ריבה.

לפי זה, נשם הוא דוגמה לדבר שראוי לגדל שער, ובכל זאת הוא בכלל קרחת, ולהיפך מהבנת ומגרסת הר"ש. ויש בזה חילוק בין קרחת שנוהגת רק בדבר שאינו ראוי לגדל שער וכדעת הר"ש, לגבחת שנוהגת גם בדבר שראוי לגדל שער. וכן הגרסה בספרא כ"י רומי (עמ' רעו במהד' נ"י תשי"ז¹¹), וכך גרס הרמב"ם (פיהמ"ש נגעים י, י; משמעות דבריו בהל' טומאת צרעת ה, ח). וכבר העיר המלבי"ם (תזריע אות קמג) שלפי גרסתנו בספרא, יש קושי בדברי הר"ש וסיעתו:

ברייתא זו דספרא שאמר אי מה קרחת שאינה ראויה לגדל שער הוה תיובתא לדידהו, וזה מבואר שהקרחת כולל יותר מנתק. כי הנתק היא נגע והיא חולי בידי שמים, אבל הקרחת תהיה בכמה פנים: אם על ידי סבה טבעיית כמו ליחה רעה בגוף או תגבורת היובש, אם סיבה מקרית כמו מכה המורטת השער, אם סבה בחיריית כמו אכל נשם וסך נשם שמורט השער בכוונה (כמו שכתוב בפרק י דנגעים משנה י).

11. חלק קטן מהמילים שם קשה לקריאה, אך העניין בכללותו ברור.

לקראת מקדש | סימן יט
צרעת הראש בימינו, ואיסור קציצת בהרת בהשתלת שער

תמך נוסף לגרסתנו ישנו בפסיקתא זוטריתא (תזריע לח, א):
וכי יהיה בקרחת או בגבחת – כשם שקרחת בידי שמים טהור, אף גבחת בידי
שמים טהור.

קשיים בדברי הספרא לפי הגרסה שלפנינו

בשו"ת שואל ומשיב (מהד"ק א, קצ ד"ה אחר) צידד בגרסת הר"ש ותמה על
גרסתנו, שהרי מתחילת דברי הספרא לפי גרסתנו עולה שדיני קרחת וגבחת
חלים רק כשהדבר נעשה בידי שמים ולא כשנעשה בידי אדם, ואילו מהמשך
הדברים עולה שמי שאכל או סך דבר שהביא לנשירת שערותיו נכלל בדיני
קרחת וגבחת. ולכאורה יש סתירה בין תחילת הדברים להמשכם. ותירץ
בדוחק שיכיון דאינו רק אוכל הדבר, וממילא החולאת עליו, גם זה מקרי בידי
שמים. אך לכאורה לפי תירוץ זה גם הנמרט ראשו מחמת חולי צריך להיות
מופקע מדיני קרחת וגבחת, בקל וחומר ממי שאכל או סך סם, והרי לפי
גרסתנו הוא בכלל קרחת וגבחת.

לכאורה נראה שגרסתנו קשה מסיבה נוספת: לכאורה קשה לומר שחולי
אינו נחשב לדבר הבא בידי שמים, שהרי אדם אינו יוזם את מחלותיו. ובגמרא
נאמר שהכל בידי שמים חוץ מצינים פחים (כתובות ל, א), דהיינו חום וקור
(רש"י שם ד"ה צינים), ודוק מינה שחולי שאינו תוצאה של חום או קור הוא
בידי שמים. וכן דייקו במפורש בגמרא (ב"ב קמד, ב) שחולי שאינו מחמת
צינים ופחים נחשב לאונס. וכן הקשה הכסף משנה (הלי' טומאת צרעת ה, ח).
ואולי יש ליישב שרוב החוליים באים מחמת צינים פחים או טעויות אנוש
אחרות שמביאות לידי חולי, ולכן הניח המדרש בסתמיות ובפשטות שחולי
אינו בידי שמים. וכך עולה גם מדברי המדרש (ויקרא רבה טז, ח): 'דרכי חנינא
ורבי נתן אמרי תרווייהו: תשעים ותשעה בצנה, ואחד בידי שמים'. ויעוין עוד
ברמב"ם (הלי' דעות ד, יט). אמנם לפי גרסת הר"ש מיושב היטב, שחולי לא
הוגדר כדבר שאינו בידי שמים, אלא כדבר שאינו קבוע, שכן כשיעבור החולי
ישוב השער.

אופן הבאת שיטת הר"ש בדברי הרמב"ן

הרמב"ן בפירושו לתורה (שם) הביא את שיטת הר"ש בתוספת שממחישה את יישומה המעשי:

אבל אם יהיה בקרחת או בגבחת ממראות הנגעים, יהיה טמא כמראה צרעת עור בשר ובסימניהון – מחיה ופשיון; אלא שמעטו חכמים ממנו במדרשם שער לבן. וטעם הדבר, לפי שכבר נמרט הראש ואין ראוי לגדל שער כלל, ואם יולד מעט שער במקרה, לעולם לא יהיה שחור ולא בתכונת שער, אלא לקוי ולבן. וזה דעת חכמי הצרפתיים [=הר"ש], בפירוש מסכת נגעים, וענין המשניות והברייתות השנויות שם נוטה לדבריהם. ואם כן יהיה הנתק חולי הסעפ"ה או החליים הידועים הנקראים מחלת שועל ושביל הנחש, וכולם חליים ויש להם עזר, והמריטה היא הקרחת ואין לה עזר ורפואה כלל.

סיכום שיטת הר"ש והרא"ש

לפי הר"ש והרא"ש, נשירת שער שיוצרת קירחות לצמיתות היא קרחת או גבחת, ואילו נשירה שאינה יוצרת קירחות לצמיתות היא נתק. הר"ש מציין לספרא כמקור לכך שקרחת היא דווקא בנשירה לצמיתות, אך מלבד מה שגרסתנו אינה כן, נראה לכאורה שאין בזה ראיה לר"ש בנוגע לשאלה המסוימת מה ההבדל בין נתק לקרחת, שהרי ייתכן שגם נתק הוא דווקא בנשירה לצמיתות, ולא הבדיל הספרא בין נתק לקרחת, אלא בין קרחת לנשירה שאינה מטמאת כלל והיא קלה מקרחת וגבחת, שקרחת וגבחת עכ"פ מטמאות כשנולדים בהן סימני טומאה שאינם עצם נשירת השערות.

מד"ר סודי נמיר הי"ו שמעתי, ששיטת הר"ש והרא"ש מעוררת קושי במישור המעשי: כיצד יוכלו הכהנים להבחין בין נשירה זמנית לנשירה לצמיתות? ייתכן שיש ליישב שכשם שבזמנם ידעו להסיר שיער לצמיתות באמצעות 'נשם', מה שלא ידוע כיום, כך ידעו גם לאפיין את אופי הנשירה. אך יש בדבר דוחק, בפרט לאור העובדה שלא מתואר בפסוקים או בחז"ל איפיון שכזה. שוב העירני הרב הלל בן שלמה שליט"א, שהר"ש (נגעים י, י) כותב להדיא: 'מכה שאין ראויה לגדל שער – כגון מכה גדולה, שהבשר נעשה צלקת', ובדברים אלו יש תיאור של מכה שאין ראויה לגדל שער. ואכתי לא איפרק

שעט

מחולשא, שכן בימינו מצויות מאוד קרחת שאין מגדלות שיער, ללא כל צלקת. ואולי ההבחנה היא בין קרחת טבעית שהיא קבועה, ובין נשירה שאינה טבעית שהיא גם אינה קבועה. ועדיין צ"ע.

ד. שיטת הרמב"ם

אין אפשרות להבין בדעת הרמב"ם כהבנות שהוצעו לעיל

הרמב"ם (ה'ל' טומאת צרעת ה, ח-ט) כתב:

[ח] מי שנשר כל שער ראשו – בין מחמת חלי,¹² בין מחמת מכה שאינה ראויה לגדל שער, בין שאכל דברים המשירין את השער, או סך דברים שהשירו שערו – אף על פי שראוי לגדל לאחר זמן, הואיל ואבד כל שער ראשו עתה, הרי זה נקרא קרח או גבח: אם נשר שערו מן הקדקד ולמטה, שופע לאחוריו עד פֶּקֶה

12. [הכסף משנה הקשה כאן: 'ועל מה שכתב בין מחמת חולי יש לתמוה, דבתורת כהנים תניא איפכא: יכול אפילו נשר מחמת חולי יהא טמא, תלמוד לומר קרחת וגבחת, מה קרחת בידי שמים אף גבחת בידי שמים. ונראה דרבינו גריס: יכול נשר מחמת חולי יהא טהור, תלמוד לומר קרחת וכו'.

מדברי הכס"מ נראה שהבין שהספרא מטהר נשירה מחמת חולי אפילו מטומאת נגעי עור הבשר, ולא רק מטומאת נתקים, ולכן הקשה על הרמב"ם שמטמא נשירה כזו בטומאת נגעי עור בשר, והוצרך לחדש גרסה שלישית בספרא ללא מקור לכך (והסתייע מהדוחק שישנו בגרסת הרמב"ם הני"ל), ולפיה נשר מחמת חולי הוא מקרה שהוזכר לחומרא ולא לקולא. דא עקא, לכאורה יש בזה קושי, שכן לגרסה זו יוצא שמקרה זה של נשירה מחמת חולי צריך להיות חמור יותר מקרחת וגבחת, ואילו ברמב"ם מבואר שהוא שווה להם. והספורנו (ויקרא יג, ל) כתב: 'נתק הוא שיש בתוך מקום שער איזה מקום שנתק ממנו השער בכח החולי, לא בכח אדם ולא בכוח סם'. והתפארת ישראל (הלכתא גבירתא נגעים י, י) כתב: 'ואפילו נקרח מדאכל או סך דבר שמשיר השער. או שקשרו מחמת מכת שהיה שם שנצטלקה. וכל שכן בנשרו מחמת חולי או זקנה. זהו קרחת או גבחת שטהור כשאין שם נגע באחד מדי' מראות. אבל בנשרו מחמת חולי שבעור זהו נתק'. וייתכן שגם הם הבינו את הספרא כהבנתו העקרונית של הכסף משנה, ולכן קבעו שנשירה מחמת חולי היא נתק. וצ"ע.]

לקראת מקדש | סימן יט
צרעת הראש בימינו, ואיסור קציצת בהרת בהשתלת שער

של צואר, נקרא קרח; ואם נשר מן הקדקד ולמטה, שופע לפניו עד כנגד פדחתו, נקרא גבח.

[ט] הקרחת והגבחת מטמאות בשני סימנין: במחיה ובפשיון, ויש בהן הסגר שני שבועות, שנאמר בהן: 'כמראה צרעת עור בשר'. ולפי שאין בהן שער, אין השער הלבן סימן טמאה בהן. וכיצד מטמאין בשני סימנין ובשני שבועות? שאם היתה בהרת בקרחתו או בגבחתו – אם היתה בה מחיה, יחליט; לא היתה בה מחיה, יסגיר ויראה בסוף השבוע: אם נולדה בה מחיה או פשיון, יחליט; לא נולד בה כלום, יסגיר שבוע שני. פְּשֵׁת או שנולד בה מחיה, יחליט; לא נולד בה כלום, יפטר. ואם פְּשֵׁת או נולד בה מחיה לאחר הפטר, יחליט.

ובהמשך דבריו (שם ח, א-ב) כתב:

נגעי הראש והזקן, הוא שיפול השער שבהן מעקרו, וישאר מקום השער פנוי, וזה הוא הנקרא נתק. ואין נתק פחות מכגריס המרובע, בין שהיה מראהו עמק בין שלא היה עמק, ולא נאמר עמק בנתקין אלא לומר לך: מה מראה עמק בידי שמים, אף נתק המטמא בידי שמים, להוציא שנתקו אדם, שהוא טהור. והאשה והסריס שהעלה זקנם שער, הרי זה מטמא בנתקים. [ב] הנתקיס מטמאין בשני סימנים: בשער צהוב דק, ובפשיון; ויש בהן הסגר שני שבועות. וכל זה מפורש בתורה.

הכסף משנה (הלי' טומאת צרעת ה, ח) כתב:

לדעת רבינו צ"ע מה בין קרחת וגבחת לנתק. וצריך לומר שדעתו כמו שכתב הרמב"ן בפירוש התורה.

כך כתב בדעת הרמב"ם גם התוס' יו"ט (נגעים י, י). ואולם, הרמב"ם לא התייחס כלל לשאלת מיקום הנשירה בבואו להגדיר מהו נתק, ומכך משמע לכאורה שאינו סבור כרמב"ן וכראב"ד שתלו בזה את ההבדל בין נתק לקרחת. וכן נראה ברור שאינו סבור כר"ש וכרא"ש שתלו את טומאת הנתק בכך ששערו עתיד לגדול, שהרי כתב במפורש בנוגע לקרחת וגבחת: 'אף על פי שראוי לגדל לאחר זמן', ומוכח שקרחת וגבחת שייכות בין כשראוי לגדל לאחר

לקראת מקדש | סימן יט
צרעת הראש בימינו, ואיסור קציצת בהרת בהשתלת שער

זמן ובין כשאינו ראוי לגדל לאחר זמן, ואם כן, לא בזה נמצא ההבדל בין ובין הנתק.

במקום נוסף (הל' טומאת צרעת טז, י) כתב הרמב"ם: 'ונפילת מקצת שיער הראש או הזקן, קרוי צרעת'. בעקבות זאת, כתב הכסף משנה (שם ח, א) הסבר אחר בהבדל שבין נתק לקרחת וגבחת: קרחת וגבחת ונתק אחד הוא, אלא כשיש בו בהרת נידון כדין הנזכר שם, וכשאין בו בהרת נידון בשיער צהוב דק ופשוט.

לכאורה, לא ברור מה היחס בין דברים אלה ובין קביעת הכסף משנה הנ"ל, שדעת הרמב"ם כדעת הרמב"ן. ולגופו של עניין, קשה לכאורה, שלא ברור מניין למד הרמב"ם את ההבדל הזה, ומניין למד שקרחת וגבחת, שהתורה טיהרה אותן, מטמאות בפישוין. ומלבד זאת קשה לכאורה, שאם המקום שנשרו ממנו השערות מטמא משום בהרת, לא ברור מדוע הוא נקרא נתק, ומדוע התורה לא כללה את דינו יחד עם שאר דיני קרחת וגבחת. ועוד קשה שבפרק ט"ז אין כל זכר לכך שיש בו בהרת, ומדברי הרמב"ם נראה שעצם נפילת השער קרויה צרעת. וצ"ע.

ביאור שיטת הרמב"ם על פי דבריו בפירוש המשנה

נראה שיש ללמוד על שיטת הרמב"ם, מדבריו בפירושו למשנה (נגעים י, י): אמרו תחלה אי זו היא קרחת, היא שאלה על איכות נשירת השער, באיזה סבה ינשור ויקרא קרחת, אם היה הדבר מחמת ליחיות מזיקות שבגוף או התגברות יובש הרי הדבר ברור. והוסיף כאן שני דברים: האחד, אם היתה שם סבה גלויה, כגון מכה שאינה ראויה לגדל שער; והשני, שאכל דבר המשיר את השער, או שסך בדבר המשיר את השער מעיקרו. ואף על פי שאפשר שיצמח אחר כך, הרי עתה בזמן העדרו דנין בו דין הקרחת והגבחת. ונשם שם צמח, ושמה הוא ממיני בעלי השרפים אשר זו היא פעולתם, והוא אמרם אי מה קרחת שאינה ראויה לגדל שער אף גבחת שאינה ראויה לגדל שער, מנין אכל נשם, סך נשם, תלמוד לומר קרחת קרחת רבה.

הרי שקרחת היא נשירת שער שנבעה מאחת מהסיבות הללו: (א) 'ליחיות מזיקות שבגוף'. (ב) 'התגברות יובש'. (ג) 'מכה שאינה ראויה לגדל שיער'. (ד) 'אכל דבר המשיר את השער'. (ה) 'סך בדבר המשיר את השער מעיקרו'. נראה שהמשותף לכל אלו הוא העובדה שהשערות נשרו בעקבות סיבות ברורות ומסוימות. הדברים מתאימים למה שכתב הרמב"ם שקרחת היא: 'מי שנשר כל שער ראשו – בין מחמת חולי, בין מחמת מכה שאינה ראויה לגדל שער, בין שאכל דברים המשירין את השער או סך דברים שהשירו שעריו, ואילו נתק הוא 'בידי שמים, להוציא שנתקו אדם שהוא טהור'. ולעיל הובאו כמה מקורות המייחסים את החוליים לאדם. אם כן, לפי הרמב"ם ההבחנה בין נתק לקרחת וגבחת נעשית לפי גורם הנשירה: בידי אדם או חולי, זו קרחת או גבחת; בידי שמים, זהו נתק.

סיוע לרמב"ם ממשמעות הלשוניות 'מריטה' ו'קרח'

יש להוסיף שכך נראה גם מדיוק לשון הכתוב, שבנוגע לקרחת וגבחת נאמר: 'ואיש כי ימרט ראשו, ולשון 'ימרט' מלמדת על פעולת תלישה ולא נשירה טבעית, שהיא לפי הרמב"ם המגדירה את הקרחת והגבחת בהנגדה לנתק. כך עולה מהופעות נוספות של לשון זו במקרא: 'גוי נתתי למכים ולחיי למרטים' (ישעיה נ, ו), 'ואמרטה משער ראשי וזקני' (עזרא ט, ג), 'ואכה מהם אנשים ואמרטים' (נחמיה יג, כה). ויעוין עוד במלבי"ם (ביאור המילות יחזקאל כא, יד). וכך הוא בלשון חכמים: 'בשעה שחרב בית המקדש, בא אברהם לפני הקדוש ברוך הוא, בוכה וממרט זקנו ותולש שערות ראשו' (איכה רבה, פתיחתא כד), 'לבסוף נמרט שער ראשו וזקנו מן אותו חום שהיה לו במעי הדגה' (תנחומא תולדות, יב). ולשון קרחה מופיעה עשר פעמים בתנ"ך (ופעמים נוספות בהטיות: מקרח, קרח, קרחתך), ובכולן הכוונה לתלישת שער בידי אדם לאות אבל. ואף מה שנאמר באלישע 'עלה קרח' (מל"ב ב, כג) יכול להתפרש כך, וכן משמע ממה שדרשו על כך בגמרא (סוטה מו, א): 'ויאמרו לו עלה קרח עלה קרח, אמרו לו: עלה שהקרחת עלינו את המקום'.

חיזוק להבנה זו מדברי האחרונים

חיזוק להבנה זו עולה מדברי החזון איש (שם, ו) שכתב כן בדעת הרמב"ם, מבלי להתייחס ללשונו בפירוש המשנה:

לדעת הר"מ אין כל הקרחות מטמאין משום נתק, דאכל נשם וסך נשם ומכה אינו טמא משום נתק, ואפילו מחמת חולי נראה דאינו טמא משום נתק, דהא כתב הר"מ פ"ה ה"ח מי שנשר כל שיער ראשו כו' ושם ה"ט הקרחת והגבחת כו', ואם איתא דמחמת חולי טמא משום נתקים ואינו טמא משום עור בשר אלא אם כן נטהר מדין נתקים, איך סתם רבנו, הלא סתמא בבא בתחלה נתוק איירי, אלא ודאי מחמת חולי אינו נתק.

מבואר בדבריו שקרחת היא הבאה באופן מלאכותי או על ידי חולי, ונתק הוא הבא שלא באופנים אלה. החזון איש לא כתב מה ההגדרה החיובית לנתק, ומדבריו משמע שההגדרה היא נשירת שער שנעשית בדרך הטבע, בידי שמים ושלא מחמת חולי. וכך כתב המלבי"ם הנ"ל (תזריע, קמב-קמג; ובאילת השחר, תצג) מדעת עצמו, לאחר שהתקשה בדברי הרמב"ן ובדברי הר"ש.

ה. סיכום שיטות הראשונים

שלוש שיטות הראשונים

נמצאנו למדים שישנן שלוש שיטות בראשונים בהבנת ההבדל בין קרחת וגבחת לנתק, וההבדל ביניהן הוא בשאלת ההיבט שבו קיים ההבדל:

(א) לשיטת הרמב"ן והראב"ד, ההבדל הוא **במקום הנשירה**: קרחת וגבחת הן בשולי הראש הקדמיים או האחוריים, ואילו נתק הוא באמצע הראש.

(ב) לשיטת הר"ש והרא"ש, ההבדל הוא **בקביעות הנשירה**: קרחת וגבחת הן סוגים של נשירה בלתי-הפיכה, ואילו נתק הוא נשירת שערות שעתידות לצמוח אחרות במקומן.

לקראת מקדש | סימן יט
צרעת הראש בימינו, ואיסור קציצת בהרת בהשתלת שער

(ג) לשיטת הרמב"ם, ההבדל הוא בגורם הנשירה: קרחת וגבחת נעשו בידי אדם או על ידי חולי, ואילו נתק נעשה בידי שמים ובאופן טבעי.

סיכום הדיון בשיטות הראשונים

הרמב"ן כתב שטעם החילוק הוא שקרחת וגבחת הן בטבע בני האדם ונתק אינו בטבע, וזה לכאורה מעורר קושי מציאותי, שהרי יש אנשים רבים שנשרו השערות דווקא במרכז ראשם. הר"ש סמך דבריו על דברי הספרא, אך לכאורה יש מקום לדון על ההוכחה מהספרא, וישנם גם הבדלי נוסח בדברי הספרא הללו, ולפי הגרסה שלפנינו אין ראייה לדברי הר"ש. וגם בדרכו יש לכאורה קושי מציאותי, שלא ברור כיצד הכהנים מבחינים בין נתק לקרחת וגבחת, ומדוע אבחנה זו לא נזכרה בתורה ובחז"ל. הרמב"ם הבין שנשירת שערות הנעשית בידי שמים שלא מחמת חולי היא נתק ואילו נשירה הנעשית בידי אדם או מחמת חולי היא קרחת או גבחת.

לכאורה שיטת הרמב"ם היא המרווחת ביותר. דא עקא, לפיה יש לרוב ככל הקרחות שבזמננו דין נתק. וזה אינו מסתבר כלל, שכל כך הרבה אנשים יהיו מצורעים. וגם אין תקנה לנתקים אלה, ובזמן שינהגו דיני צרעת, האנשים יהיו מצורעים עד סוף ימיהם ולא יוכלו להיכנס לירושלים, ולא שבקת חיי לכל בריה. וצ"ע.

ו. איסור תלישת סימני צרעת בנתק ובזמן הזה

מקור האיסור לקצוץ צרעת

נאמר בתורה (דברים כד, ח): 'השמר בנגע הצרעת לשמר מאד ולעשות ככל אשר יורו אתכם הכהנים הלויים כאשר צויתם תשמרו לעשות'. ובמדרש תנאים במקום נאמר:

השמר בנגע הצרעת, הרי זה בא ללמד ונמצא למד על התולש את סימניו והכווה את מחיתו, ועל הקוצץ את בהרתו, שיהא עובר בלא תעשה. כל מקום שנאמר השמר, פן או אל – הוא בלא תעשה.

לקראת מקדש | סימן יט
צרעת הראש בימינו, ואיסור קציצת בהרת בהשתלת שער

וכן מבואר במשנה (נגעים ז, ד): 'התולש סימני טומאה והכווה את המחיה, עובר בלא תעשה'. וכך נאמר בספרא (תזריע פרשה א, פרק א, אות ד) ובגמרא (שבת קלג, א; מכות כב, א), שישנו איסור תורה בקציצת בהרת. וכן מבואר במוני המצוות (סהמ"צ לרמב"ם, לאו שח; יראים, שצד; החינוך, תקפד; סמ"ג, לאו שסג), שישנו איסור תורה לקצוץ סימני צרעת.

מכך עולה לכאורה שאסור להשתיל שער במקום נתק, שהרי לכל הדעות במהות הנתק, אין מחלוקת על כך שהגדרתו כסימן המצריך הסגר מבוססת גם – ואולי רק – על כך שהשערות שהיו בו נשרו. וממילא השתלת שער באותו מקום מבטלת את גורם הטומאה, ומהווה תלישת סימני טומאה שאסורה מן התורה. ואף שבשביל החלט יש צורך בשער צהוב או פשיון ואין די בנתק, הרי גם בנגעי עור אין די בנגע הראשוני להחליט אלא רק להסגיר, ובכל זאת הצטוונו להישמר בנגע הצרעת לשמור לעשות ככל אשר יורו הכהנים.

תחולת דין הישמר בנגע הצרעת בנתקי הראש

והנה, נאמר בספרא (תזריע פרשה ה, פרק ט, אות ז):
ומניין לתולש סימני טומאה מתוך נגעו עובר בלא תעשה, תלמוד לומר ואת הנתק לא יגלח.

הראב"ד בפירושו לספרא התקשה, מדוע לא למדו את האיסור בזה מהלאו דהישמר בנגע הצרעת. ותירץ:
ואיכא למימר מדכתיב התם נגע הצרעת, ונתקים הא אמרינן דלאו נגע הצרעת ניהו כלל, אלא נתקי השער בלבד,¹³ משום הכי לא אתיא מהאי קרא.

בדברי הראב"ד מבואר שנתק שונה מכל נגעי הצרעת, ולכן לא חל עליו דין הישמר בנגע הצרעת אלא רק הלאו דאת הנתק לא יגלח. לפי זה, דן בשו"ת להורות נתן (יד, קנג-קנו) להקל במריחת משחה שתביא לצמיחת שער, משום שאין בזה מעשה של גילוח נתק שער שנאסר. וציין שם שהרא"ש (נגעים ז, ד)

13. דהיינו שנתקים הם רק בכלל 'נתקי השער' ואינם בכלל 'נגע הצרעת'.

כתב במפורש שדין הישמר בנגע הצרעת נוהג גם בנתקים. ויש להוסיף שכך מבואר גם ברי"ש וברע"ב שם, וכן עולה מדברי הרמב"ן (השגות לסהמ"צ, ל"ת שז), שהקשה על הרמב"ם שמנה גם את הישמר בנגע הצרעת וגם את האיסור לגלח נתק כשני לאוין נפרדים, וטען על כך ש'זה הוא תשלום ענין ולא ימנה מצוה בפני עצמה'. וכך עולה גם מדברי רס"ג בספר המצוות שלו (ל"ת קלו), שמנה רק את הלאו של הישמר בנגע הצרעת, ולא את הלאו של את הנתק לא יגלח, וכמו שביאר באורך הגרי"פ פערלא על אתר.¹⁴ נמצא שדעת הראב"ד היא דעת יחיד.

תחולת דין הישמר בנגע הצרעת כשאין כהנים מיוחסים

עוד דן בשו"ת להורות נתן (שם, קנה) להקל בענייני קציצת בהרת בזמננו, משום שאין לנו כהנים מיוחסים. ואמנם המנחת חינוך (קע, ה; תקפד, ב) נקט שאיסור זה אינו מותנה בהימצאותם של כהנים מיוחסים, ודייק כן מסתימת החינוך שהאיסור נוהג בכל זמן, אך הלהורות נתן צידד שלא כדבריו, וביאר שסתימת החינוך נובעת מכך שהעיכוב שבזמננו אינו מהותי ואינו תלוי בזמן.

אמנם נראה לכאורה שכל הצורך בכהן מיוחס הוא מדרבנן, שהרי מדין תורה סומכים על חזקת הכהונה של הכהן, וכמנהג הפשוט שכהנים מברכים את העם ואינם חוששים לאיסור תורה שיש בברכה על ידי זר (כתובות כד, ב¹⁵), וגם לא לאיסור ברכה לבטלה, שלפי הרמב"ם הוא דאורייתא (וכנ"ל עמ' שלג), וכפי שהתבאר לעיל (סי' יז). והרי הרמב"ם (ה' תפילה יד, יב) הזכיר ללא סייג את ברכת המצוות שמברכים הכהנים לפני שמברכים את העם. ומבואר בגמרא (קידושין עט, ב - פ, ב) שהתורה סומכת על חזקות. וכן מבואר במגיד משנה (ה' איסורי ביאה כ, ד; שם, ט) שמה שהרמב"ם לא סמך על חזקת כשרות ליוחסין, אינו מעיקר הדין אלא ממעלה. ואכמ"ל.

14. ואף שהקשה על דברי הרמב"ן מצד עצמם. ויעוין שם שהאריך בסוגיה.

15. אמנם בתוס' (שבת שם ד"ה אילו) לכאורה לא נקטו כך, והאחרונים התקשו בביאור דבריהם לאור דברי הגמרא שם. ולפי רוב הבנות האחרונים, גם התוס' מודים לדברי הגמרא בכתובות, ויעוין בזה לעיל (סי' יז).

לקראת מקדש | סימן יט
צרעת הראש בימינו, ואיסור קציצת בהרת בהשתלת שער

מלבד זאת, לא ברור מה ההבדל המהותי בין היות המקדש בנוי או ישראל על אדמתם ובין מציאות כהן מיוחס. בין בזה ובין בזה, אין מדובר על איפיון של הזמן מצד עצמו אלא על מציאות הלכתית מסוימת שהדין אינו נוהג בהיעדרה, ולכאורה שפיר דייק המנחת חינוך מדברי החינוך שהמצווה נוהגת גם בזמן הזה, ואינה תלויה בכהנים מיוחסים.

והנה, כתב הרמב"ם (הל' טומאת צרעת יא, ו): 'טהרת מצרע זו נוהגת בארץ ובחוצה לארץ, בפני הבית ושלא בפני הבית'. ובמקום אחר (הל' תרומות ז, ט) כתב: 'והמצרע, הרי הוא כמי שטומאה יוצאה עליו מגופו; והוא שיטמא אותו כהן מיוחס, אבל קודם שיטמאו הכהן, טהור הוא'. וכתב הרדב"ז שם: ומזה הטעם אין טומאת נגעים נוהגת בזמן הזה, שהרי טהרת¹⁶ המצורע נוהגת בארץ ובחוו"ל, בפני הבית ושלא בפני הבית – אלא ודאי מה שלא נהגו בה מפני שאין עתה בימינו כהן מיוחס.

כעין זה כתב גם בתפארת ישראל (נגעים, מראה כהן אות לט) שאין נוהגים בדיני נגעים בגלל חסרון כהן מיוחס, וזאת אחר שפתח וכתב: ומימי תמהתי למה אין נוהגין כן בזה"ז. וזכרתי ימים מקדם. שבילדותי הצעתי תמיהתי זו לפני הגאון הגדול מה' עקיבא זצוק"ל.¹⁷ והשבני שגם הוא תמה על דבר זה. ושאין לו תירוץ המתקבל על הדעת.

והנה, לפי מה שהתבאר, עולה שההקפדה על כהן מיוחס אינה מעיקר הדין אלא מעלה. ולכאורה צ"ע אם ניתן להיפטר מדין דאורייתא בגלל מעלה. ולכן ייתכן שיש להציע שאין כוונת הרמב"ם לומר שכהן חזקה שטימא לא עשה כלום, אלא כוונתו להורות איך צריך מצורע להתנהג בדרך כלל. ואף אם לא ננקוט כך אלא נאמר שבזמן שמצויים כהנים מיוחסים אין תוקף למעשיהם של כהני חזקה, נראה שאין להביא ראיה מכך לזמן הזה, שהוא זמן חריג שאין

16. ד"ר סודי נמיר פירש שהכוונה לטומאת מצורע, בלשון סגי נהור. ראו מאמרו: "צרעת בזמן

הזה" – בסיס הלכתי, אסיא קא-קב (כו, א-ב), ניסן תשע"ו, עמ' 21 הערה 1.

17. הוא ר' עקיבא איגר, שהיה מבוגר ב-21 שנים מבעל התפארת ישראל.

לקראת מקדש | סימן יט
צרעת הראש בימינו, ואיסור קציצת בהרת בהשתלת שער

בו כהנים מיוחסים. וקשה לומר שיש כאן דין מיוחד במצורע שכהן מיוחס הוא לעיכובא, שהרי לא מצינו שום מקור בחז"ל לדין שכזה, וגם הרמב"ם לא הזכירו כלל בהלכות טומאת צרעת אלא רק בדרך אגב בהלכות תרומות. ונראה שכך סבר ר' עקיבא איגר המוזכר בתפארת ישראל, ולכן לא ראה בזה תירוץ המתקבל על הדעת.

נראה שהסיבה העיקרית לכך שאיננו נוהגים כיום בדיני צרעת היא חוסר ידיעה במראות הנגעים

לפיכך, נראה שהסיבה העיקרית לכך שאיננו נוהגים היום דיני צרעת הוא שאין עמנו אדם בקי במראות הנגעים. ומבואר ברמב"ם (הל' טומאת צרעת א, ג) שכהן שאינו מכיר את כל סוגי הנגעים אינו יכול לדון בדיני נגעים. וכך כתב: ארבע מראות אלו, כִּלְן מצטרפין זה עם זה, בין להקל בין להחמיר, בין בתחלת ראית הנגע בין בסוף השבועות, ובין לאחר שנפטר המצרע או נחלט. כיצד? אחד נגע שהיה כִּלְו לבן כשלג או כסיד ההיכל או כצמר נקי או כקרום ביצה, ואחד נגע שהיה מקצת הלבן כמראה הבהרת, ומקצתו כמראה השאת, ומקצתו כמראה הספחת – הכל כמראה אחד הוא חשוב. אם כן, למה מנו אותן חכמים ואמרו: מראות נגעים שתיים שהן ארבעה? כדי להבין במראות, שכל כהן שאינו מכיר המראות ושמותיהם כשמלמדן אותו ומודיעין אותו, לא יראה את הנגע, עד שיבין ויכיר ויאמר: זו היא הבהרת וזו היא ספחתה, זו היא השאת וזו היא ספחתה.

ואף אם נניח שאנו מכירים את צבע השלג וקרום ביצה וצמר נקי, סוף סוף אין בידינו לדעת מהו צבעו המדויק של סיד ההיכל. וכבר עמדו בזה הראשונים. הראב"ה (ג, תתמ) כתב:

הלכות מצורע לא הזקקתי לפרש; דכיון דכהן לא חזי ליה, ולא בקי אין למיחזי, ולא נהגי ביה בזמן הזה כל דיני מצורע, אבל מרחיקין מהם מפני הסכנה.

החינוך כתב (מצווה קעא):

ונוהגת בכל זמן שיהיו לנו כהנים וחכמים שיודעין הנגעים, שראויין לטהר ולטמא.

לקראת מקדש | סימן יט
צרעת הראש בימינו, ואיסור קציצת בהרת בהשתלת שער

כעין זה כתב בהלכות ארץ ישראל, המיוחסות¹⁸ לרבי יעקב בן הרא"ש, בעל הטורים (דין קדושת הארץ, ג):

בזמן הזה מצורע אין צריך שילוח מירושלים, זולתי ממחנה שכונה ולויה. ועל זה אין לנו עכשיו כהן שיהיה בקי במצורעים ובשמותיהם, ואין לנו להבדילם ולא ליזקק להם, אלא כדין שאר חולים, ויש לנו לבקש עליהם רחמים.

וכן כתב הרדב"ז עצמו במקום אחר (מצודת דוד, תמו; עמ' תכ במהד' הרב צוריאל תשס"ג):

ומימינו לא ראינו ולא שמענו שעשו מצוה זו באחד מבתי דינים שבישראל, וגם בעלי הלכות הפוסקים לא כתבוה. והטעם, שאין הדורות שאחר התלמוד בקיאים במראות נגעים, וכל שכן שאין בה תלמוד, ולכן הניחו הדבר על חזקתו.

וכן כתב ר' משה חגיז (אלה המצות, פרשת מצורע מצווה קכד [עשה פ]), ונראה שסוף דבריו הם העתקת לשון הרדב"ז בשינוי קל:

ודע כי מצות המצורע נוהגת בין בארץ בין בחו"ל, בפני הבית ושלא בפני הבית. אמנם לא ראיתי שכתבו אותה בעלי ההלכות הפסוקות. וגם לא שמעתי מפי רבותי שנעשית מצוה זו על ידי בית דין שבישראל. ונראה שהטעם הוא ודאי שאין חכמי הדורות שאחר סתימת התלמוד בקיאים במראות נגעים, וכל שכן שאין בה תלמוד, ולכן הניחו הדבר על חזקתו.

וכן כתב ערוך השולחן העתיד (טהרות צז, יב):

ולפלא מה שלא נהגו בזמן הזה בטהרת מצורע. ואי משום יחוס כהונה, אדרבה, עכשיו כל הכהנים בחזקת כהונתם, כיון שלכולם ליכא כתב יחוס, ופדיון הבן יוכיח.¹⁹ וגם בזמן הגמרא לא מצינו שנהגו בטהרת מצורעים [...]. ונראה לי משום דאין אנו בקיאים במראות הנגעים, שהרי אפילו במראה

18. ייחוס זה אינו מבוסס, וכפי שהעלה הרב יואל פרידמן, ספר התרומה לרבנו ברוך ב"ר יצחק –

מגמות, מבנה ונוסח, ע"ד, ירושלים תשע"ג, עמ' 278-281.

19. [בנוגע לפדיון הבן, יעוין גם לעיל (עמ' שכט-של).]

לקראת מקדש | סימן יט
צרעת הראש בימינו, ואיסור קציצת בהרת בהשתלת שער

אדום דדם נדה אין אנו בקיאים, וגם האמוראים לא היו בקיאים בהם, כדאיתא סוף פרק ב' דנדה (יט, ב - כ, א).

ובאמת נראה שגם בעניין צבע צמר נקי אין בידינו ידיעה וודאית, שכן ישנם כמה גוונים של כבשים, וממילא אין צבע שאפשר להגדירו בוודאות כצבע של צמר נקי שאליו התכוונה התורה, וגם בעניין קרום ביצה אין לנו הגדרה ברורה על איזו ביצה בדיוק מדובר. ובאופן בסיסי יש להניח שאם ידיעת המראות היתה פשוטה כל כך, לא היתה משמעות להלכה המצריכה להכיר אותם; הרי אין לך אדם שאינו מכיר את צבעם של שלג וקרום ביצה, ועל כרחך הכהנים צריכים להכיר גוונים מסוימים מאוד, שלא כל אדם הכיר אותם. וכעין הבקיאות שנדרשה בזמן חז"ל לצורת ראיית כתמים (נדה כ, ב ועוד), וכמוזכר בדברי ערוה"ש. ומכל מקום, ברור שאיננו יודעים את צבעו המדויק של ההיכל. ואמנם היה אפשר להבין שהצורך בבקיאות בגווני נגעי העור מתייחס רק לכהן הרואה את נגעי העור ולא לכהן הרואה נתק, שבו לא נאמרו הצבעים הללו. אך מלשון הרמב"ם נראה שכהן שאינו בקי בכל המראות, אינו יכול לדון אפילו אחד מהם שבו הוא בקי.²⁰

ועל כל פנים, נראה שכל זה אינו אמור אלא בנוגע לראיית נגעים, אך לא בנוגע לאיסור קציצת בהרתו, וכפי שכתב המנחת חינוך הנ"ל.

20. ואחר כל זאת, יובהר כי לא הובאה ראיה מכרעת לכך שהדרך היחידה לרכוש בקיאות במראות היא מסורת, והעניין מצריך עיון נוסף. ויצוינו מעט מקורות שעוסקים בנושאים קרובים לנידוננו: שו"ת חבל נחלתו (אפשטיין; א, א), בנוגע לחידוש מצוות שלא על סמך מסורת, ומאמר תגובה מאת הרב צפניה דרורי: המסורת ככלי לחידוש הלכה, מאורות אמנה ה (תשס"א) עמ' 49-59; רפואה מציאות והלכה (הלפרין; סי' לו אות ט), בנוגע למסורת בדיני מראות דמים; המקורות שצוינו לעיל (עמ' שכח-שכט הערה 2), בנוגע לסיוע של רוח הקודש בחידוש עבודת הקרבנות; המקורות שצוינו לקמן, בנוגע לזיהוי מקום המקדש (עמ' תמב-תמה) התכלת (עמ' תעח), הארגמן (עמ' תפ), תועלת השני (עמ' תפא), אבני החושן (עמ' תפג) וראיית מומים (עמ' תיז, תפד-תפה).

דברי השו"ע בעניין הנחת תפילין למצורע כמקור לחלות טומאת צרעת בזמננו
אחר כל זאת, יצוין כי ד"ר נמיר²¹ עמד על כך שהשו"ע (או"ח לח, יג) כתב: 'מנודה ומצורע אסורים להניח תפילין', והרי ידוע הכלל שאין דרכו של השו"ע לכתוב דינים שאינם נוהגים בזמננו, ומכך משמע שלא ראה מניעה עקרונית לחלות טומאת צרעת בזמננו. ושמה מצורע נזכר כאן אגב מנודה, שבוודאי נוהג בזמננו;²² ובדומה למה שאגב דיני רופא, נזכר בשו"ע (יו"ד שלו, א) הדין שרופא שהרג בשוגג את מטופלו גולה לעיר מקלט, דין שבוודאי אינו נוהג בזמננו.²³ אמנם דווקא בנוגע למנודה, העירו האחרונים (שם, ועל שו"ע יו"ד שלד, ב) שההכרעה האוסרת עליו להניח תפילין אינה פשוטה כל כך, ואכמ"ל.

ז. שימוש במשחה להצמחת שער

דברי המנחת אשר

בספר מנחת אשר (וייס; ויקרא סי' כג) כתב:

לעצם השאלה שעוררתם לאסור את השימוש במשחות שנועדו להצמיח שער ולרפא את הקרחת, משום הלאו של 'את הנתק לא יגלח', וזאת על פי דברי הרמב"ן שם, שכתב: 'לפי פשוטו יזהיר שלא יעביר תער על מקום הנתק שאע"פ שאין בו שער אם יעביר תער על המקום ההוא יתגרד העור ויהיה סיבה

21. במאמרו הנ"ל (עמ' שפח הערה 16), עמ' 23 ועמ' 28.

22. תופעת אזכורם של דינים שאינם נוהגים בזמן הזה אגב דינים הנוהגים בזמן הזה, קיימת אצל מחברים מספרים נוספים, כמו רבינו ירוחם (יעוין בדברי הגר"פ פערלא בביאורו לשהמ"צ לרס"ג עשה פו-פח ד"ה ועפ"ז) והטור (יעוין בב"י או"ח רס"י רמט; חכס צבי סו"ס קנ; הלכה למשה [אמארייליון] הל' נזקי ממון ז, א; הרב משולם ראטה, תורה שבעל פה לט [תשנ"ח] עמ' קלח; ועוד רבים).

23. יעוין עוד במאמרו של הרב שלמה שלוש: תשלומי פיצויים בגין רשלנות רפואית, שערי צדק ג (תשס"ג), עמ' 126-138; ובמיוחד עמ' 137, שבו התייחס לדברי השו"ע הללו.

לקראת מקדש | סימן יט
צרעת הראש בימינו, ואיסור קציצת בהרת בהשתלת שער

להצמיח בו שער לבן דרך בעל חטטין שבראש וכל המשירין שערוטיהן לגרד²⁴ המקום וגם לעשות בהן באיזמל חבורות, הרי לן מדברי הרמב"ן דאסור לגרום צמיחת שער בנגע הנתק ולטהרו בכך, והוא הדין בנידון דידן. ולענ"ד אין כאן בית מיחוש, ואבאר טעמי ונימוקי.

והעלה ארבעה טעמים להקל בזה :

[א] כתב החזון איש בסי' ג' מנגעים אות (פ') [ד'] ד'נתק הוא ענין פתאומי ואפשר לעמוד עליו, שזה [=קרחת מחמת חולין] נופל מעט מעט, והנתק נופל כל השער בבת אחת. ולפי דבריו אין מצוי כלל בזמנינו נגע הנתק, ואינו ענין כלל לנשירת שער שהיא תופעה טבעית. ולענ"ד דברי החזון איש ברורים, וראוי הוא לסמוך עליו, ובודאי בשעת הדחק.

[ב] ועוד היה נראה לחלק בין גירוד המצמיח באופן ישיר, למשחות ותכשירים שאין בהם אלא גרמא בעלמא, ואין בו איסור, והרי זה כמי שעוסק ברפואה במחלת הצרעת שאין בו איסור של קציצת בהרת. ועוד, דלא נאסר אלא גלות, וכדכתיב 'ואת הנתק לא יגלח', ולא נאסרה ההשתדלות בדרכי הרפואה [...].
[ג] לא מצינו פירוש מחודש זה אלא בדברי הרמב"ן, ומנא לן להחמיר כוותיה?
[...]

[ד] אך בעיקר נראה לענ"ד שכל דבריכם בטעות יסודו, ואין כאן שמץ איסור, דהלא כך דרך מפרשי התורה מרבתינו הראשונים כמלאכים, לפרש את מקראי הקודש לפי פשוטן, ואין כונתם כלל וכלל לקבוע הלכה לפי פשוטו של מקרא, אלא לעסוק בביאורי המקראות בפשוטו של מקרא, אבל אין ההלכה נקבעת אלא על פי מסורת חז"ל [...]. [דהיינו] שלא יגלח סביבות הנתק.

הערות בדברי החזו"א ובביטול סימני טומאה בדרך גרמא

לכאורה יש מקום לדון בטעמים אלה. לכאורה לא ברור מה הביסוס לדברי החזון איש. ומדברי החזון איש במקורם נראה שלא התכוון לחדש מסברתו גדר במהות הנתק, אלא לבאר מדוע 'קרחת וגבחת הידוע לנו' אינו בכלל נתק

24. [הערת הרב הלל בן שלמה שליט"א: 'בנוסח שלפנינו ברמב"ן (מהד' הרב שעוועל), במקום 'לגרד' מופיע 'לגרור'. ונראה שמדובר בגרירה של חתיכה, לא סתם התגרדות. ולכן היא משפיעה מאוד על המקום'.]

לשיטת הר"ש, ובדרך הילוכו הוסיף וכתב את הדברים שעליהם הסתמך המנחת אשר. ועוד, שבלשון המנחת אשר מופיעים לכאורה שני עניינים: הפתאומיות ואי-הטבעיות. ולכאורה אלה שני מדדים שונים. עוד יש להעיר, שלכאורה גם גירוד בראש אינו מצמיח באופן ישיר, אלא בדרך גרמא, ובכל זאת הרמב"ן אסר אותו מן התורה.

מלבד זאת, יש לדון גם בעיקרא דמילתא, שלכאורה, מקור האיסור לבטל סימן צרעת אינו בדברי הרמב"ן, אלא במקרא מפורש ד'ואת הנתק לא יגלח', ולפי הרא"ש הנ"ל גם ממקרא מפורש דהשמר בנגע הצרעת. כאמור, שני מקראות אלו הובאו להלכה בדברי חז"ל ומוני המצוות. ולכאורה נראה שמי שגורם לביטול נגע הצרעת על ידי גרמא אינו מקיים את המצווה להישמר בנגע הצרעת, שכן מהותה של הישמרות מדבר מסוים שהיא כוללת גם הימנעות מהגעה אליו בגרמא. וכעין זה כתב בלהורות נתן (יד, קנג, ה). וצ"ע בכל זה.²⁵

ח. סיכום

שיטות הראשונים

מדברי הראשונים עולות שלוש אפשרויות באבחנה בין נתק שמהווה סימן טומאה ובין קרחת וגבחת שאינן מהוות סימן טומאה: לשיטת הרמב"ן והראב"ד, ההבדל הוא **במקום הנשירה**: קרחת וגבחת הן בשולי הראש הקדמיים או האחוריים, ואילו נתק הוא באמצע הראש. לשיטת הר"ש והרא"ש ההבדל הוא **בקביעות הנשירה**: קרחת וגבחת הן נשירה בלתי-הפיכה, ואילו נתק הוא נשירת שערות שעתידות לצמוח אחרות במקומן. לשיטת הרמב"ם ההבדל הוא **בגורם הנשירה**: קרחת וגבחת נעשו בידי אדם או על ידי חולי, ואילו נתק נעשה בידי שמים ובאופן טבעי. צ"ע כיצד יש להכריע או לדון בין שלוש האפשרויות הללו, לפי מה שהתבאר שלכאורה אין בדבר הכרע.

25. ומה שכתב התורה תמימה (דברים כד, הערה קט) להקל בגרמא בעקירת צרעת, הוא קשה לכאורה, וכבר העיר עליו ביביע אומר (ד, או"ח לג, ו).

שייכות איסור תלישת סימני צרעת בנתק ובזמן הזה

בשונה מרוב דיני צרעת שאינן נוהגים בזמן שאין כהנים הבקיאים במראות צרעת, איסור תלישת סימני צרעת אינו תלוי בראיית כהן ובבקיאותו של הכהן. ולפי זה נראה שהוא נוהג גם בזמן הזה. הרמב"ד נקט שאיסור זה אינו חל בנתק אלא רק בנגעי העור, אך כל שאר הראשונים נקטו שהאיסור נוהג גם בנתק: רס"ג, הרמב"ם, הר"ש, הרמב"ן והרא"ש.

דברי המנחת אשר בעניין משחה להצמחת שיער

המנחת אשר נטה להסתמך למעשה על מה שכתב החזו"א שנתק הוא עניין פתאומי, והנה, צ"ע מהו מקורו של החזו"א, וכן צ"ע אם דברי החזו"א נאמרו בדווקא ולהלכתא. עוד דן המנחת אשר להקל בהשתלת שיער בגרמא, או בכל השתלת שיער, ולפי המתבאר יש לדון אם שייך היתר גרמא בביטול סימני צרעת. וצ"ע.